

„I. m. 277.” De addig Vasvári nem is szerepelt! A 141. lapon a 274. lábgyezetben az említett szerkesztő, Kiss Gábor Ferenc keresztnevei közé nem kell vessző. Az ő esetében egyazon személyről van szó.

Remélhetőleg nem stílustalan, ha e recenziót Kazinczy *Pannonhalmi Útja* Eötvös Józsefnek szóló ajánlásával zárom: „Légy, akit várunk!” Igaz: Eötvös az ajánlás idején tizennyolc éves volt, szerzőnk viszont nemso-kára betölti a hatvanat. Mégis: azért merem megkockáztatni ezt a citátumot, mert az utóbbi életkor tudósnál igazán nem sok – feltéve, ha az illető megéri. S Miskolczy – új könyve erre is bizonyság – ereje teljében van.

Fenyő István

A kémfőnök vallomásai*

Ujszászy István volt vezérőrnagy fogságban írt feljegyzéseinek nyilvánosságra kerülését nagy érdeklődés előzte meg. A közvélemény érdeklődő része és a szakmai közönség egyaránt nagy újdonságokat várt tőle, amit megalapozott, hogy Ujszászy a 2. vkf osztály, majd az Államvédelmi Központ vezetője, és így feltehetően minden titkok ismerője volt. Nagyon is valószínű, hogy az egykori elhárítási és kémfőnök sokkal többet tudott annál, mint amit az ÁVH foglyaként leírt, és csak sajnálni lehet, hogy kihallgató tisztjeinek érdeklődési köre oly szűkös volt, mint ami az Ujszászytól kívánt témák leírása alapján kirajzolódik. A fogoly nyilvánvalóan leckéket kapott, a feltett kérdésekre válaszolt, és ha azt a kihallgató nem tartotta elég kimerítőnek, a fogoly még kiegészítő sorokat vagy akár oldalakat írt ugyanarról a kérdésről.

Az illetékeseket viszont láthatóan csak egy téma érdekelte igazán. Az, hogy Ujszászy közlései alapján kiket és mivel lehet a leváltott rezsim illusztris tagjai, politikai és katonai vezetői közül megvádolni vagy legalább gyanúba keverni. Az anyag alapján azt lehet hinni, hogy az ÁVH tisztjeit maga Ujszászy egyáltalán nem is érdekelte. Saját elgondolásairól, életkörülményeiről, a magánéletben kialakított kapcsolatairól, a Karády Katalinhoz fűződő viszonyáról, sőt, politikai elvei felől sem érdeklődtek. A fogoly láthatóan nem is érezte magát igazán vád alatt, mert különben valamiképpen módját ejtette volna, hogy említést tegyen lisszaboni útjáról, amelynek során találkozott a szövetséges hatalmak

* UJSZÁSZY István: *Vallomások a holtak házából*. Szerk.: HARASZTI György. Corvina Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2007. 664 p.

több képviselőjével is. Természetesen a tengely reprezentánsai mellett, hiszen fedeznie kellett magát. Erről a lépésről egyelőre csak német forrásból tudni, és magától értetődik, hogy a németeknek Ujszászy olyan tájékoztatást nyújtott, amelyet önmaga fedezésére alkalmasnak tartott.

Nem kétséges tehát, hogy irányított és korlátok között tartott irományokról van szó. Azt viszont már nem látom teljesen egyértelműnek, hogy a szervek Ujszászy szóhasználatát is befolyásolták volna. A kérdés eldöntésében figyelembe kell venni, hogy egy ideig szabadlábban volt, olvashatta a lapokat, és azok egyelőre azt sugalmazták, hogy a győztes tábor minden részében elfogadott, közhelyszerű eljárássá vált a legyőzött tábor „reakciós” és „fasiszta” szavakkal történő megbélyegzése. Ám nem tudjuk, hogy fogsága idején hozzájutott-e korabeli írott szövegekhez, így például újságokhoz, brosúrákhoz, könyvekhez, amelyek szintén közvetíthették számára a korabeli szlogeneket.

Az viszont szinte biztosra vehető, hogy a 2. vkf és az ÁVK anyagának bizonyos részeit a rendelkezésére bocsátották. Ezt azok a hosszú listák látszanak igazolni, amelyeket a fogoly – név és beosztás szerint, gyakran még harmadrangú ügynökök külföldi laccímeit is közölve – a különféle szervezetek és hálózatok résztvevőiről írt. Miközben számos fontos kérdésben pontatlan az emlékezete, elképzelhetetlen, hogy ilyen listákat emlékezetből le tudott volna jegyezni. A bécsi hírszerző központ személyzeti vonatkozásairól például 27 év távolából olyan részletességgel írt, ami emlékezet alapján teljesen elképzelhetetlen, és a listát még arra az időre nézve is folytatni tudta, amikor a szervezethez már nem volt köze. A pontatlan szövegek viszont feltűnő módon akkor születtek, amikor Ujszászyt arra ösztökélték, hogy olyan eseményekről írjon, amelyeket személyesen nem ismert. Egyes esetekben meg is jegyezte, hogy az ügyről csak másodkézből, áttételesen rendelkezett információval. Máskor viszont elhárította bizonyos témák részletes ismertetését, holott a leírtaknál minden bizonnyal többet tudott. Homályos, összemossott, sőt részben önellentmondó adatokat ismertet például a kassai bombázással és Horthy István balesetével kapcsolatban. E két ügyet Ujszászy elkeni, holott szinte kizártnak tekinthető, hogy e kérdésekről ne szerzett volna be az itt leírtaknál több, esetleg pontosabb információkat.

Néhány olyan kérdésről is írt azonban, amelyekről vélhetően valóban nem rendelkezett hiteles információval. Antonescu és Horia Sima szakításáról például úgy emlékezik meg, hogy egyetlen utaláson kívül semmit sem mond el a Vaszgárda megelőző agresszív lépéseiről, se az 1941. januári gárdista felkelésről. Tévesen azt írja, hogy Sima egyszerűen megszökött, holott a valóságban több vezetőtársával együtt a Gestapo szök-

tette meg. Téved abban is, hogy a Németországban élő Simát a németek Antonescu állandó zsarolására használták volna fel. A valóságban semmi ilyesmi nem történt: Antonescu elnyerte Hitler egyetértését a gárda felszámolását illetően, és ő volt Hitler egyetlen igazi kedvence a közép-európai térségben. A Németországba szállított vasgárdista vezetőket a németek egyébként koncentrációs táborban tartották. (Sima egyszer megszökött, de visszavitték.)

Vaskos tévedés Ujszászy azon állítása is, amely szerint 1938 augusztusában a magyar kormánydelegáció németországi útja során megegyezés létesült volna a csehszlovák-kérdésről. Ezzel ellenkezőleg az történt, hogy a delegáció meghatározó tagjai – Horthy Miklós, Imrédy Béla és Kánya Kálmán – egyhangúan elhárították Hitler felkérését a Csehszlovákia elleni közös katonai akcióra. Mivel Ujszászy ezt nem tudta, és ezzel együtt arról sem szólt, hogy az elutasítás következtében nem kerülhetett sor az egykori Felvidék egészének a bekebelezésére, a kárpát-ukrajnai kérdést sem képes a maga helyén kezelni. Hasonló tévedéseket még lehetne idézni a szövegből, de talán ez is elegendő annak alátámasztására, hogy az Ujszászy-feljegyzések jelentős részét nem lehet megbízható történeti forrásként kezelni. Ezekre igazán áll Karl Popper figyelmeztetése, amely szerint egy elbeszélés csak akkor vehető figyelembe, ha összhangban áll a korabeli „feljegyzésekkel” és több más magyarázattal.

Több szövegrész azt sugallja, hogy miközben a fogoly engedelmesen kifejti mindazokat a témákat, amelyekre tőle választ várnak, rejtett eszközökkel, olykor elhallgatással, máskor eltúlzott bőséggel, valójában dezinformál. Amint ezt a szöveg közreadói és értelmezői is jelzik, az együttműködők körét oly szélesen mutatja be, hogy annak súlya jelentősen csökken. Ez az eljárás csak még hangsúlyosabbá teszi a figyelmeztetést: téves következtetésre jutnánk, ha Ujszászy névsoraiból próbálnánk azonosítani a hírszerzés és elhárítás titkos ügynökeit. E listákon ugyanis döbbenetes a keveredés a hírszerzők, az ügynökök és azok között, akik csupán hivatali tisztségükből kifolyóan, mintegy elkerülhetetlenül álltak kapcsolatban a szervezet egyik-másik vezetőjével, vagy a társasági érintkezés keretében találkoztak velük.

Feltűnik a szövegben néhány olyan fontos kérdés is, amelyekben az eligazodás meglehetősen nehéz. Ilyen például a jugoszláv- és a vele összefüggésben álló szovjet-kérdés. A magam részéről arra hajlok, hogy Ujszászy interpretációját, amely szerint magyar részről a katonai felkészülés jóval megelőzte magukat az akciókat, elfogadjam, vagy legalább további vizsgálat és megfontolás tárgyává tegyem. Hitler és mögötte a politikai-katonai stáb bizonyos esetekben két vasat tartott a tűzben. Ez

volt a helyzet még 1939 tavaszán is Lengyelország esetében, és ez megismétlődött 1940 végén, 1941 elején Jugoszlávia vonatkozásában. Hitler szemében mindkét alkalommal az volt az alternatíva, hogy az ország vezetése határozottan a német oldalra áll, és akkor bizonyos kedvezményeket élvezhet Berlin részéről, vagy ezt nem teszi meg, és ebben az esetben a Wehrmacht eltiporja. A lengyel kormány makacs elutasítása miatt Lengyelország vonatkozásában e kérdés már 1939. március végén eldőlt. A jugoszláv-kérdést viszont – miként Ujszászy írja – 1940 végén, 1941 elején a németek még csak „tisztázni” akarták. Tettek lépéseket annak érdekében, hogy Belgrádot a maguk oldalára csalogassák, de ugyanakkor felkészültek a másik „megoldásra” is. Ha nem ezt teszik, a hadsereg aligha lett volna képes rá, hogy a belgrádi politikai fordulat után néhány nappal teljes erővel rázúduljon az országra.

Alapjában nem különbözött ettől a szovjet-kérdés, közelebből a keleti hadjáratról hozott döntés sem. Hitler 1940 novemberében még felajánlotta Sztálinnak a háromhatalmi paktumba történő belépést és közös hadműveletekről beszélt a Brit Birodalom ellen, de már – arra az eshetőségre számítva, hogy az ajánlatot Moszkva nem fogadja el – zajlott a keleti hadművelet operatív tervének az előkészítése is. Az utóbbiból akkor lett utasítás, amikor kiderült, hogy Sztálin India és más brit birtokok iránt nem érdeklődik, és nem áll szándékában hadiállapotba kerülni Nagy-Britanniával, ezzel szemben rá akarja tenni a kezét Romániára és Bulgáriára. Molotovnak adott utasítása szerint ráadásul még Magyarország és Csehszlovákia iránt is érdeklődést mutatott, de úgy tűnik, hogy ezt a külügyi népbiztos nem említette meg Hitler előtt.

A szovjet problematika elárulja azt is, hogy míg a keleti hadjárat előkészületeiről a magyar kormány valóban nem kapott semmiféle hivatalos jelzést a németektől, és úgy tűnik, Hitler a magyar közreműködésre nem is tartott igényt, egészen más történések zajlottak le katonai körökben. Az utóbbira Ujszászy feljegyzésén kívül számos más információ is utal. Ezek azt erősítik, hogy a magyar katonai vezetés ismerte a német döntést, csak éppen a támadás megindításának a dátumát nem tudta. A leendő részvétel szellemében tárgyalások folytak a megfelelő magyar és német katonai szintek között, és a magyar hadvezetés, élén Werth Henrik vezérkari főnökkel, mindent meg is tett azért, hogy az országot bevonja ebbe a háborúba. Egyébként a katonáknak a szemüket is be kellett volna hunyniuk, hogy ne vegyék észre a német csapatmozdulatokat. Minden jel arra vall, hogy ebben a kérdésben Ujszászy feljegyzései eléggé megközelítik a valóságot. Míg a német politikai szféra, Hitlert is ideértve, azoktól az országoktól várt katonai közreműködést, amelyeknek volt

követelésük a Szovjetunióval szemben (Finnország és Románia), addig a Wehrmacht és a Magyar Honvédség meghatározó köreiből egyetértés és részleges együttműködés alakult ki a magyar részvétel kérdésében.

Minden kötelező óvatosság mellett is megállapítható, hogy az Ujszászy anyag több téren tartalmaz új ismereteket, vagy legalább is olyan információkat, amelyek méltóak a további ellenőrzésre és kutatásra. Csak címszövevényként sorolok fel ezek közül néhányat. Ilyen például Peyer Károly és Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter levelezése 1943 nyarán, Héjjas Iván szereplése a háború idején, a Magyarország megszállásának előkészítésére vonatkozó adatok 1943 nyarán és őszén. Emellett ilyen az úgynevezett „színesek” története is. Ezekkel az 1934-es marseille-i merénylet magyar forrásait kutatva találkoztam a külügyminisztérium iratai között. Idegen államok rejtjelezett táviratainak megfejtett szövegei jelentek meg a lapokon, országonként más-más színű papíron. Most tudtam meg, Ujszászy jóvoltából, hogy ezek miként készültek. Az viszont ma sem világos, hogy kik használhatták fel, és valójában milyen célra. A külügyminisztérium aktái között ugyanis csak elvétve, egy-egy különleges alkalomhoz kapcsolódva jelennek meg a színesek, más minisztériumról viszont nem tudok, amelyhez ilyen információt eljuttattak volna. Egyébként a magyar kódelfertő részleg minden jel szerint kiválóan működött a háború alatt is.

Mindent összevéve, erről a vaskos kötetéről, amelynek kiadásra előkészítése mérhetetlen időt, fáradságot és alaposágot követelt meg, csakis azt állapíthatjuk meg, hogy nagyon is megérte a belé fektetett munkát. Csupán el kell olvasni a kötetben munkát vállalt tudósok figyelmeztető szavait, kiigazításait, és akkor a kötet lényegében úgy használható, mint egy emlékirat, holott – mint tudjuk – nem az. Ahhoz, hogy ezt a funkciót a túlélésért küzdő tábornok írásai betölthessék, nagyban hozzájárul Haraszti György tájékoztatása a feljegyzések keletkezéstörténetéről, Kovács Zoltán András életrajzi és egyúttal értelmező tanulmánya a szerzőt és a művet illetően, valamint Szita Szabolcs két kisebb cikke Ujszászy életének néhány epizódjáról, így a mindenkit nagyon érdeklő Karádykapcsolatról. És nem szabad elfeledkezni a fantasztikusan gazdag jegyzetapparátusról, amely – hol tárgyyszerű információval, hol szabad kiigazításokkal – a szöveg problematikus helyein segíti a kötet használóját.

Az elmúlt évtizedekben Ujszászy István „kémfőnök” személye – főként az emlékiratok jóvoltából – legendás, titokzatos köntösbe öltözött. Az őt körülvevő mesés elemeket erősítette néhány irodalmi, illetve filmes megjelenítés is. A most közreadott kötet vélhetően segít a legenda eloszlatásában, és abban, hogy magáról Ujszászyról valósabb kép alakuljon ki. A „kémfőnök” alaposan ismerte szakmáját, de aktív élete során sem

volt „szuperkém”. A mintegy 5 évig tartó fogsága idején megrendelt feljegyzéseiben pedig egy nagyon is esendő, életéért küzdő és azért sok mindenre vállalkozó ember arcát mutatja. A kötet jóvoltából ismét szegényebbek lettünk egy mítosszal, de ennek fejében új adalékokhoz jutottunk a korabeli események tisztázása terén.

Már csak egy kívánság van hátra. Bárcsak megtudhatnánk, mi lett a sorsa az együttműködő és kihasznált tábornoknak! Vajon hagyták még egy ideig élni, vagy félredobták, mihelyt nem volt már mit kifacsarni az emlékeiből? A titkot talán valamelyik orosz levéltár őrzi.

Ormos Mária

A kilencvenéves Eric Hobsbawm – ismét magyar nyelven*

Nagy becsben tartom *A tőke kora* című könyvemet, amelyet Hobsbawm dedikált még 1979-ben, amikor Budapesten vendégeskedett abból az alkalomból, hogy az MTA tiszteletbeli tagjává és díszdoktorává választották.¹ Ő már akkoriban a történelem vulgármarxista magyarázatai ellen hadakozott, amelyek a marxizmust alapjában csupán legitimációs ideológiaként használták. Az idősebb történészgeneráció biztosan emlékszik még ezekre a vitákra Magyarországon, például a nemzet és osztályharc történetével kapcsolatosan. Hobsbawm még tizenöt évvel később, *Marx és a történelem* című 1994-es tanulmányában is fontosnak tartotta kidomborítani a marxista történelemszemlélet vulgarizálásának, primitivizálásának tudományra nézve súlyos következményeit.

Az 1970-es években a szellemi-ideológiai folyamatok elemzésével kapcsolatban a történelemben az eszmei jelenségek autonómiájának kiemelése, kimutatása tartozott Kelet-Európában (is) az aktuális historikus küzdelmek közé. A vulgáris determinizmussal szemben a filozófiában Lukács György már az 1960-as években jelentős elméleti kezdeményezéseket tett. Hobsbawm erre utalt vissza 1994-ben, amikor így tette fel a kérdést: „Marx és Engels szemében a »valódi termelési folyamat« nem kizárólag »az élet materiális előállítását«, hanem egy sokkal tágabb fo-

* ERIC HOBBSBAWM: *A történelemről, a történetírásról*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 316 p. (A kötet angol címe: *On History*.)

¹ Egykori tanáromat, Ránki György akadémikust kértem meg (Mesterházi Miklós barátommal), hogy segítse elő találkozásunkat a jeles történésszel. Az intellektuális izgalmat az szolgáltatta, hogy a „marxizmuson”, a „kommunizmuson” belüli „másként gondolkodással”, illetve „másként gondolkodó” külföldi marxistával csak ritkán találkozhatott az ember